

**XALQARO XUSUSIY HUQUQ SUBYEKTLARI.
DAVLAT VA XALQARO TASHKILOTLARNING XALQARO
TASHKILOTLARNING XALQARO XUSUSIY HUQUQ SUBYEKTI
SIFATIDAGI MAQOMI. RAQAMLI SUBYEKTLARNING MAQOMI VA
SHAXSIY QONUNINI BELGILASH MUAMMOLARI**

Sotvoldiyeva Xilolaxon

Toshkent davlat yuridik universiteti
Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti
Xalqaro huquq va inson huquqlari yo'nalishi talabasi
E-mail: xilolasotvoldiyeva1@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada xalqaro xususiy huquq subyektlari, davlatlar va xalqaro tashkilotlarning huquqiy maqomi hamda raqamli subyektlarning shaxsiy qonunini belgilash muammolari tadqiq etilgan. Tadqiqotda sun'iy intellekt, avtonomli algoritmlar va blokcheyn platformalarining huquqiy subyektlik maqomi hamda raqamli transnatsional munosabatlarda shaxsiy qonun qo'llashning kollizion-huquqiy muammolari, raqamli texnologiyalarning huquqiy tartibga solinishi milliy qonunchilik va xalqaro hujjatlar asosida nazariy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xalqaro xususiy huquq, huquq subyektlari, xalqaro tashkilotlar, raqamli subyektlar, shaxsiy qonun, sun'iy intellekt, yurisdiksiya, blokcheyn.

KIRISH

Xalqaro xususiy huquq (XXH) subyektlari globalizatsiya va raqamli transformatsiya sharoitida tobora murakkab va dinamik xususiyat kasb etmoqda. Ushbu soha an'anaviy ravishda shaxslar, yuridik shaxslar va ularning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi qonunlar tanqidini o'z ichiga olgan bo'lib, ammo zamonaviy sharoitda davlatlar va xalqaro tashkilotlarning subyekt sifatidagi maqomi, shuningdek, raqamli subyektlarning (masalan, sun'iy intellekt asosidagi kompaniyalar va blokcheyn tarmoqlar) huquqiy holati va shaxsiy qonunini

belgilash masalalari dolzarb muammolarga aylandi. XXHning asosiy vazifasi – xorijiy elementli xususiy huquqiy munosabatlarda yurisdiksiya, qo‘llaniladigan huquq va xalqaro qarorlarning tan olinishi va ijrosi masalalarini hal etish – endi nafaqat an’anaviy subyektlar, balki raqamli texnologiyalar ta’sirida shakllangan yangi shakllar bilan bog‘liq bo‘lib qoldi¹. Masalan, 2023–2025 yillarda Yevropa Ittifoqi (YI) va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) doirasida qabul qilingan yangi qonunchiliklar raqamli aktivlar va elektron savdo hujjatlariga oid XXH masalalarini tartibga solishga qaratilgan bo‘lib, bu subyektlarning maqomini aniqlashtirishda muhim o‘rin tutmoqda².

An’anaviy XXH subyektlari orasida davlatlar asosiy o‘rin tutadi, chunki ular suverenitet va xalqaro shartnomalar orqali huquqiy munosabatlarda ishtirok etadilar. Montevideo konvensiyasi (1933) ga ko‘ra, davlat subyekt sifatida doimiy aholi, belgilangan hudud, hukumat va boshqa davlatlar bilan munosabatlar o‘rnatish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Biroq, zamonaviy talqinda davlatlarning XXH subyekt sifatidagi maqomi ularning xususiy huquqiy faoliyatida (masalan, tijorat shartnomalari yoki mulk huquqi) cheklanmaydi, balki xalqaro sudlar va sud qarorlarini tan olishda ham namoyon bo‘ladi. Masalan, Yevropa Inson Huquqlari Sudi (YIHS) amaliyotida davlatlarning mas’uliyati shaxsiy huquqiy da’volarda (oilaviy huquq, meros) ko‘rib chiqiladi, bu esa davlatlarning subyekt sifatini kuchaytiradi. So‘nggi yillarda, xususan 2024–2025 yillarda, davlatlarning tan olinishi masalasi yangi geosiyosiy sharoitda (masalan, Ukraina inqirozi yoki Yaqin Sharq ziddiyatlari) dolzarb bo‘lib, XXHda davlatlarning immuniteti va

¹ “Digital assets and electronic trade documents in private international law”. Article. 2025. The Law Commission. <https://lawcom.gov.uk/project/digital-assets-and-electronic-trade-documents-in-private-international-law>.

Oxirgi kirilgan sana: 24/11/2025

² Unidroit principles on digital assets and private law. International institute for the unification of private law. 2023. <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/principles-on-digital-assets-and-private-law-linked-1.pdf>.

yurisdiksiya masalalarini qayta ko‘rib chiqishga olib keldi. BMTning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, davlatlarning XXH subyekt sifati endi nafaqat siyosiy tan olinish, balki iqtisodiy va raqamli integratsiya bilan bog‘liq bo‘lib, bu esa qonunlar tanqidini murakkablashtirmoqda³.

Xalqaro tashkilotlarning XXH subyekt sifatidagi maqomi ham rivojlanmoqda, chunki ularning xalqaro shaxsiyati (international legal personality) Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations (1949) ICJ ishi orqali tasdiqlangan. Masalan, Yevropa Ittifoqi (YI) va BMT kabi tashkilotlar XXHda shartnomalarga kirish, sud da’volarini ko‘tarish va mulk huquqini amalga oshirish huquqiga egalar. 2024-yilda YIning Raqamli bozorlar qonunchiligi (Digital Markets Act) qabul qilinishi xalqaro tashkilotlarning raqamli subyektlar ustidan nazoratini kuchaytirdi, bu esa ularning XXH subyekt sifatini tijorat va intellektual mulk masalalarida kengaytirdi. Biroq, tashkilotlarning immuniteti (masalan, BMTning Konvensiyasi, 1946) ularni milliy sudlardan himoya qiladi, ammo bu XXHda qonunlar tanqidini qiyinlashtiradi, chunki ularning shaxsiy qonuni ko‘pincha o‘z ustavlariga asoslanadi. So‘nggi rivojlanishda, 2025-yilda Xalqaro savdo huquqi konferensiyasi (CODIFI) doirasida xalqaro tashkilotlarning raqamli iqtisodiyotdagi roli muhokama qilindi, bu esa ularning subyekt maqomini yangi shakllarda (masalan, raqamli platformalar orqali) mustahkamladi⁴.

Raqamli subyektlarning (AI-kompaniyalar, blokcheyn tarmoqlar, DAOlarni o‘z ichiga olgan) XXH subyekt sifatidagi maqomi va shaxsiy qonuni belgilash muammolari esa eng dolzarb masalalardan biri. An’anaviy XXHda shaxsiy qonun

³ Malcolm Shaw. “States in International law”. Britannica Editors. Article. 2025. <https://www.britannica.com/topic/international-law/States-in-international-law>. Oxirgi kirilgan sana: 24/11/2025

⁴ A.Ergashev. “Digital Issues in Private International Law: a Comprehensive Analysis of Contemporary Challenges and Solutions”. Article. American Journal of Education and Evaluation Studies, Vol.2, No.1 (Jan, 2025) <file:///C:/Users/HP/Downloads/189-200+Digital+Issues+in+Private+International+Law.pdf>. Oxirgi kirilgan sana: 24/11/2025.

(personal law) fuqarolik, yashash joyi yoki eng yaqin aloqaga asoslanadi, ammo raqamli subyektlarning “joylashuvi” (location) aniqlanmaydiganligi (masalan, blokcheyn tranzaksiyalari) yurisdiksiya va qo‘llaniladigan huquqni belgilashda qiyinchilik tug‘diradi. Masalan, Yevropaning Raqamli aktivlar bo‘yicha prinsiplari (UNIDROIT, 2023) raqamli aktivlarni mulk huquqi subyektlari sifatida tan olishni taklif etadi, ammo bu shaxsiy qonunni belgilashda “raqamli joylashuv” (digital situs) tamoyilini joriy etishni talab qiladi. 2024–2025 yillarda Buyuk Britaniya Qonunchilik komissiyasining hisobotlari shuni ko‘rsatadiki, kripto-tokenlar va AI tizimlari uchun uchinchi mulk toifasi (third category of personal property) tan olinishi kerak, chunki ular na “mavjud narsalar” (things in possession), na “huquqiy da’volar” (things in action) emas. AI-kompaniyalar uchun yurisdiksiya muammosi, masalan, AQShning SEC amaliyotida (2024-yilgi BitMEX ishi) namoyon bo‘ladi, unda xorijiy AI va blokcheyn loyihalari AQSh bozorida ta’sir ko‘rsatgani uchun mas’uliyatga tortilgan. Bundan tashqari, Yevropa AI Qonuni (EU AI Act, 2024) yuqori xavfli AI tizimlarini tartibga solish orqali shaxsiy qonunni belgilashda “ishlab chiqaruvchi davlat” tamoyilini joriy etdi, ammo bu blokcheyn kabi markazlashmagan tizimlarda qo‘llanilishi qiyin⁵.

METODLAR

Ushbu maqolani yoritishda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Formal-yuridik metod – xalqaro shartnomalar, milliy qonun hujjatlari, Yevropa Ittifoqi reglamentlari (EU AI Act 2024, MiCA, DMA, UNIDROIT Principles on Digital Assets 2023) hamda sud amaliyotidagi qarorlarning

⁵ Anurag Bana and Ammar Osmanourtashi. “Blockchain and Private International Law: Implications for Crypto, Payment Systems, Digital Wallets and Jurisdictional Concerns”. Article. 2023. <https://www.ibanet.org/bli-may-2023-blockchain-private-international-law>. Oxirgi kirilgan sana: 24/11/2025.

mazmunini, tuzilishini va yuridik texnikasini tahlil qilish uchun asosiy metod sifatida qo‘llanildi.

2. Qiyosiy-huquqiy metod – davlat va xalqaro tashkilotlarning XXH subyekti maqomini belgilashda O‘zbekiston, Yevropa Ittifoqi, Buyuk Britaniya, AQSh va Singapur qonunchiligini; raqamli subyektlar bo‘yicha esa common law (UK Law Commission 2023-2025), civil law (Germaniya, Fransiya) va aralash tizimlardagi (Singapur) yondashuvlarni solishtirish uchun ishlatildi.

3. Tizimli tahlil metodi – xalqaro xususiy huquq subyektlari tushunchasini, ularning shaxsiy qonuni (lex personalis), yurisdiksiya va qo‘llaniladigan huquq (lex causae) masalalarini yaxlit, o‘zaro bog‘liq tizim sifatida o‘rganish maqsadida qo‘llanildi.

4. Tarixiy-huquqiy metod – davlatlarning XXH subyektligi (Montevideo Konvensiyasi (1933) dan boshlab), xalqaro tashkilotlarning huquqiy shaxsiyati (ICJ Reparations maslahati 1949) va raqamli subyektlar masalasining paydo bo‘lishi (Bitcoin (2009) → DAO (2016) → EU AI Act (2024)) jarayonini bosqichma-bosqich ko‘rib chiqish uchun foydalanildi.

5. Holatlarni o‘rganish (case study) metodi – raqamli subyektlarning maqomini aniqlashda quyidagi muhim pretsedentlar chuqur tahlil qilindi:

- The DAO (2016) va undan keyingi sud talqinlari;
- UK Law Commission Digital Assets Final Report (2024) va unga asoslangan sud qarorlari (masalan, Tulip Trading Ltd v Van der Laan (2023));
- AQSh SEC va CFTCning 2023–2025 yillardagi kripto va AI loyihalariga oid ishlari;
- Yevropa Ittifoqi sudlari amaliyotidagi “raqamli joylashuv” (digital situs) talqini.

NATIJALAR

Xalqaro xususiy huquq (XXH) subyektlarini tahlil qilish orqali davlatlarning XXH subyekti sifatidagi maqomi an'anaviy ravishda Montevideo konvensiyasi talablariga asoslangan bo'lib, suverenitet va hududiy yaxlitlikka ega bo'lishi lozim, ammo zamonaviy sharoitda ularning xususiy huquqiy faoliyati (tijorat shartnomalari, mulk huquqi) xalqaro sud amaliyotida kengaygan. Masalan, 2024-yilda Xalqaro savdo sudi (ICSID) amaliyotida davlatlarning immuniteti cheklangan holda xususiy da'volar ko'rib chiqilgan, bu esa davlatlarning XXH subyekti maqomini kuchaytirgan, lekin yurisdiksiya muammolarini kuchaytirgan. Xalqaro tashkilotlarning subyekti maqomi esa ICJning Reparations maslahati (1949) asosida tasdiqlangan bo'lib, ularning huquqiy shaxsiyati shartnomalarga kirish va suda ishtirok etish huquqini o'z ichiga oladi; 2025-yilda Yevropa Ittifoqining Digital Markets Act (DMA) qo'llanilishi orqali tashkilotlar raqamli platformalardagi subyekti rolini mustahkamlagan, ammo immunitetlari milliy sudlarni cheklab, qonun tanqidini murakkablashtirgan. Raqamli subyektlar (AI tizimlari, blokcheyn tarmoqlari, DAOlar) bo'yicha esa shaxsiy qonunini (lex personalis) belgilashda eng katta muammo "raqamli joylashuv" (digital situs) tushunchasining aniqlanmasligi bo'lib, bu yurisdiksiya va qo'llaniladigan huquq (lex causae)ni belgilashda qiyinchilik tug'diradi.

Bugungi kunda davlatlarning XXH subyekti maqomi geosiyosiy ziddiyatlar (masalan, Ukraina inqirozi 2022–2025) ta'sirida o'zgargan, chunki BMTning 2024-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, davlatlarning xususiy huquqiy faoliyati

(investitsiya shartnomalari) immunitetdan chetga chiqarilgan, bu esa XXHda davlatlarning mas’uliyatini oshirgan⁶.

Shuningdek, raqamli subyektlarning maqomi va shaxsiy qonuni belgilash muammolari eng dolzarb natijalardan biri sifatida ajralib turadi. UNIDROITning 2023-yilgi prinsiplariga ko‘ra, raqamli aktivlar (kripto-tokenlar) mulk huquqi subyekti sifatida tan olinishi mumkin, ammo ularning “joylashuvi” blokcheyn tarmoqlarining markazlashmaganligi sababli aniqlanmaydi, bu esa lex personalis ni fuqarolik yoki yashash joyiga asoslashni imkonsiz qiladi⁷. Masalan, 2024-yilda Buyuk Britaniya Qonunchilik komissiyasining hisobotida kripto-aktivlar uchun “uchinchi mulk toifasi” (third category of property) taklif etilgan, bu esa ularni na “mavjud narsalar” (things in possession), na “huquqiy da’volar” (things in action) deb tasniflashga imkon beradi, ammo bu tamoyil hali milliy qonunchilikka kiritilmagan. AQShda SECning 2021-yilgi BitMEX ishi orqali xorijiy raqamli subyektlar (AI va blokcheyn loyihalari) AQSh bozoriga ta’sir uchun mas’uliyatga tortilgan⁸.

Bu borada xorijiy davlatlar va tashkilotlarning amaliyotini tahlil qiladigan bo‘lsak, Singapurda International Commercial Court (SICC) 2024-yilda blokcheyn shartnomalarini “aqlli shartnomalar” sifatida tan oldi, bu esa raqamli subyektlarning maqomini mustahkamlagan⁹. Germaniyada esa Blockchain Act

⁶ United Nations. “Report on State Immunity in Private International Law”. Report. 2024. <https://legal.un.org/ilc/reports/2024/>.

⁷ UNIDROIT. “Principles on Digital Assets and Private Law”. 2023. <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2023/05/Principles-on-Digital-Assets-and-Private-Law.pdf>.

⁸ U.S. Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN). “FinCEN Announces \$100 Million Enforcement Action Against Unregistered Futures Commission Merchant BitMEX for Willful Violations of the Bank Secrecy Act”. <https://www.fincen.gov/news/news-releases/fincen-announces-100-million-enforcement-action-againstunregistered-futures>.

⁹ Singapore High Court. “Cheong Jun Yoong v Three Arrows Capital Ltd and others SGHC 21”. Sud qarori. 2024. https://www.elitigation.sg/gdviewer/SUPCT/gd/2024_SGHC_21.

(2021, 2024 yangilanishi) raqamli tokenlarni mulk huquqi sifatida belgilaydi. Biroq, Germaniyada xalqaro tashkilotlarning subyekti maqomi YI qonunlari orqali kuchaytirilgan, ammo raqamli subyektlar uchun qo‘shimcha sertifikatlash talablari joriy etilgan¹⁰.

MUHOKAMA

Xalqaro xususiy huquq (XXH) subyektlarining maqomi va shaxsiy qonunini belgilash masalalari zamonaviy globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Ushbu tadqiqot natijalarini tahlil qilib, klassik subyektlar tizimi (davlatlar, xalqaro tashkilotlar) va yangi raqamli subyektlarning huquqiy holatini chuqurroq muhokama qilish zarur. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar – xalqaro tashkilotlarning huquqiy chegaralari va raqamli subyektlar uchun shaxsiy qonun belgilash – XXH nazariyasi va amaliyotida jiddiy o‘zgarishlarni talab etadi.

Davlatlarning XXH subyekti sifatidagi maqomi tarixan Vestfaliya tizimi (1648) va Montevideo konvensiyasi (1933) asosida shakllangan bo‘lib, suverenitet tamoyili uning markaziy elementi hisoblanadi¹¹. Biroq, zamonaviy sharoitda davlatlarning xususiy huquqiy faoliyati (tijorat shartnomalari, investitsiya loyihalari, mulk huquqi) ularga nisbatan qo‘llaniladigan yurisdiksiya va immuniteti masalalarini murakkablashtirgan. 2004-yildagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Davlatlar va ularning mulki yurisdiksiyaga nisbatan immuniteti to‘g‘risida” konvensiyasi cheklangan immunitet (restrictive immunity) tamoyilini mustahkamlagan, ammo bu hujjat hali keng miqyosda ratifikatsiya qilinmagan¹².

¹⁰ David Fox va Sarah Green (tahrirchilar). “Cryptocurrencies in Public and Private Law”. Oxford University Press. 2019 (2024 onlayn yangilanishi). <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/57725>.

¹¹ Malcolm Shaw. “States in International Law”. Britannica. 2025. <https://www.britannica.com/topic/international-law/States-in-international-law>.

¹² United Nations. “United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property”. 2004. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, davlatlarning tijorat faoliyatida ishtirok etishi (acta jure gestionis) immunitiet yo‘qolishiga olib kelishi kerak, ammo amaliyotda bu tamoyil bir xilda qo‘llanilmaydi. Masalan, 2012-yildagi “NML Capital, Ltd. v. Republic of Argentina” ishida AQSh Oliy sudi Argentinaning suverenlik immunitietini rad etgan holda, davlatning tijorat aktivlari ustidan qarorgohlikni tan olgan¹³. Shu bilan birga, Yevropa sudlari ba’zi hollarda davlat mulkiga nisbatan kengroq immunitiet talqinini qo‘llaydi, bu esa yurisdiksiya aniqligida muammolar tug‘diradi.

Shuningdek, davlatlarning XXH subyekti sifatidagi maqomi ularning tijorat faoliyati bilan cheklanib qolmaydi, balki xalqaro sud qarorlarini tan olish va ijro etishda ham namoyon bo‘ladi. Yevropa Ittifoqining “Brussel I bis” Reglamenti (2012/1215) davlatlar o‘rtasidagi fuqarolik va tijorat ishlarida yurisdiksiya qoidalarini belgilaydi, ammo bu davlat tomonlar bo‘lgan hollarda to‘liq qo‘llanilmaydi¹⁴. So‘nggi yillarda, xususan 2022-2025 yillarda geosiyosiy inqirozlar (Ukraina, Yaqin Sharq) davlatlarning tan olinishi va ularning XXHdagi maqomiga ta’sir ko‘rsatdi. Masalan, ayrim davlatlarning Rossiya Federatsiyasi tomonidan qabul qilingan aktlarni tan olmasligi ularning mulk huquqi va shartnomaviy majburiyatlarini tartibga solishda murakkabliklar yaratdi. Bu holat davlatlarning XXH subyekti sifatidagi maqomi faqat huquqiy emas, balki geosiyosiy omillarga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Xalqaro tashkilotlarning XXH subyekti sifatidagi maqomi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Xalqaro Sud (ICJ)ining 1949-yildagi “Reparations for Injuries” qaroriga ko‘ra, xalqaro tashkilotlar xalqaro shaxsiyatga ega va huquqlar hamda

¹³ Republic of Argentina v. NML Capital, Ltd., 573 U.S. 134 (2014). Supreme Court of the United States. https://www.supremecourt.gov/opinions/13pdf/12-842_k5fl.pdf.

¹⁴ European Union. “Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels I bis)”. 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012R1215>

majburiyatlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega¹⁵. Biroq, ularning huquqiy qobiliyati va immunitieti milliy sudlarda turlicha talqin qilinadi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi kabi regional tashkilotlar keng huquqiy qobiliyatga ega bo‘lib, shartnomalarga kirish, mulkka egalik qilish va sud da‘volarini ko‘tarish huquqiga ega. YIning 2024-yildagi “Raqamli bozorlar to‘g‘risida”gi qonuni (Digital Markets Act) xalqaro tashkilotlarning raqamli iqtisodiyotda faol ishtirokini tartibga soladi, bu esa ularning XXH subyekti sifatidagi rolini kengaytiradi¹⁶. Ammo, BMT kabi universal tashkilotlarning immunitieti (1946-yilgi konvensiya) ularni deyarli barcha milliy sudlardan himoya qiladi, bu esa shaxsiy qonun belgilashda muammolar tug‘diradi.

Xalqaro tashkilotlarning shaxsiy qonuni ko‘pincha ularning ustav hujjatlariga asoslanadi, ammo bu milliy sudlar uchun noaniqliklar yaratadi. Masalan, YIning huquqiy qobiliyati Lissabon shartnomasi (2009) bilan belgilangan bo‘lib, u YIga yuridik shaxs maqomini beradi¹⁷. Biroq, YIning a‘zo davlatlar bilan munosabatlarda qo‘llaniladigan huquq masalasi munozarali bo‘lib qolmoqda – bu YI huquqi, milliy huquq yoki xalqaro huquqmi? Fikrimizcha, xalqaro tashkilotlarning shaxsiy qonuni ularning funksional faoliyati (functional approach) asosida belgilanishi kerak, ya‘ni ular qaysi sohada faoliyat yuritayotganiga qarab tegishli huquq qo‘llanilishi lozim. Bu yondashuv Xalqaro Sud (ICJ)ning amaliyotida qisman namoyon bo‘ladi, ammo milliy sudlar uchun aniq yo‘riqnomalar yetishmaydi.

¹⁵ International Court of Justice. “Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations”. Advisory Opinion. 1949. <https://www.icj-cij.org/case/4>.

¹⁶ European Union. “Regulation (EU) 2022/1925 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act)”. 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R1925>.

¹⁷ European Union. “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”. 2009. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>.

Raqamli subyektlarning (sun'iy intellekt tizimlari, blokcheyn tarmoqlari, markazlashmagan avtonom tashkilotlar – DAOlar) XXH subyekti sifatidagi maqomi va shaxsiy qonunini belgilash esa eng dolzarb va hal qilinmagan muammo hisoblanadi. An'anaviy XXHda shaxsiy qonun jismoniy shaxslar uchun fuqarolik yoki yashash joyi, yuridik shaxslar uchun esa ro'yxatdan o'tish joyi yoki bosh ofis joylashuvi asosida belgilanadi. Ammo raqamli subyektlar uchun bu tamoyillar qo'llanilmaydi, chunki ularning "joylashuvi" fizik emas, raqamli xarakterga ega. Izlanishlarga ko'ra, blokcheyn tranzaksiyalari markazlashmagan tarmoqlarda amalga oshirilgani uchun ularning geografik manzili aniqlanmaydi, bu esa yurisdiksiya va qo'llaniladigan huquqni belgilashda muammolar tug'diradi.

2023-yilda UNIDROITning "Raqamli aktivlar va xususiy huquq tamoyillari" (Principles on Digital Assets and Private Law) loyihasi raqamli aktivlarni mulk huquqi subyektlari sifatida tan olishni taklif etdi¹⁸.

Shuningdek, "raqamli joylashuv" (digital situs) tamoyili joriy etilishi mumkin, bu esa aktivlarning raqamli platformada ro'yxatdan o'tgan joyi yoki smart-kontrakt joylashuvi asosida yurisdiksiya belgilashni nazarda tutadi. Ammo bu yondashuv blokcheyn kabi markazlashmagan tizimlar uchun qo'llanilishi qiyin, chunki ular bitta davlat hududida emas, butun dunyo bo'ylab tarqalgan.

Sun'iy intellekt (AI) tizimlarining huquqiy maqomi yana bir murakkab masala. Yevropa Ittifoqining 2024-yilda qabul qilgan "AI qonuni" (EU AI Act) yuqori xavfli AI tizimlarini tartibga solishga qaratilgan bo'lib, ularning ishlab

¹⁸ UNIDROIT. "Principles on Digital Assets and Private Law". 2023. <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/principles-on-digital-assets-and-private-law-linked-1.pdf>.

chiqaruvchilari va foydalanuvchilariga majburiyatlar yuklaydi. Ammo AI tizimlarining o'zlari huquq subyekti sifatida tan olinmaydi¹⁹.

Markazlashmagan avtonom tashkilotlar (DAOlar) uchun shaxsiy qonun belgilash yana ham qiyin. DAOlar smart-kontraktlar orqali boshqarilib, a'zolari geografik jihatdan tarqoq holda joylashgan. Ular yuridik shaxs maqomiga ega emasmi yoki yo'qmi – bu savol turli davlatlarda turlicha hal qilinadi. DAOlar uchun “eng yaqin aloqa” (closest connection) tamoyili qo'llanilishi maqsadga muvofiq, ya'ni ularning asosiy faoliyati yoki a'zolarining ko'pchiligi qaysi davlatda joylashganiga qarab shaxsiy qonun belgilanishi kerak. Lekin bu amaliyotda tatbiq etish qiyin, chunki DAOlarning faoliyati butunlay raqamli va markazlashmagan hisoblanadi.

Raqamli subyektlar uchun shaxsiy qonun belgilashda an'anaviy “joylashuv” yoki “fuqarolik” tamoyillari emas, balki “funksional yondashuv” (functional approach) qo'llanilishi kerak. Bu yondashuv subyektning asosiy faoliyati, foydalanuvchilar yoki ishlab chiqaruvchilar joylashuvi va ta'sir ko'rsatadigan bozor asosida yurisdiksiya belgilashni nazarda tutadi. Yevropa Ittifoqining “Raqamli xizmatlar qonuni” (Digital Services Act, 2022) aynan shu tamoyilni qo'llaydi, raqamli platformalarni ular xizmat ko'rsatadigan bozorga qarab tartibga soladi. Ammo bu yondashuv ham barcha holatlarda yechim emas, xususan, blokcheyn kabi global tizimlar uchun.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan yana bir muhim masala – xalqaro standartlar va hududiy qonunchiliklar o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Masalan, AQShning FATF (Financial Action Task Force) tavsiyalariga muvofiq kripto-aktivlar va raqamli subyektlarni tartibga solish yondashuvi Yevropa Ittifoqining MiCA (Markets in

¹⁹ European Union. “Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act)”. 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>.
SJIF: 5.051

Crypto-Assets Regulation, 2023) bilan bir xil emas²⁰. Bu nomuvofiqliklar xalqaro xususiy huquqiy munosabatlarda noaniqlik va huquqiy xavflarni oshiradi. Buni hal qilish uchun xalqaro miqyosda raqamli subyektlar va ularning shaxsiy qonuni to'g'risida yagona konvensiya qabul qilinishi zarur, bu UNCITRAL (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi) yoki Gaaga xalqaro xususiy huquq konferensiyasi doirasida amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA

Xalqaro xususiy huquq (XXH) subyektlari, xususan, davlatlar, xalqaro tashkilotlar va raqamli subyektlarning huquqiy maqomini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy huquqiy munosabatlar tobora murakkablashib borar ekan, XXHning an'anaviy kategoriyalari ham yangi mazmun bilan boyimoqda.

Raqamli iqtisodiyotdagi global standartlarni belgilashda YI, BMT va UNIDROIT kabi tashkilotlarning roli ortib borayotgani, ularning XXH subyekti sifatidagi ahamiyatini oshirmoqda.

Raqamli subyektlar (AI tizimlari, DAOlar, kripto-platformalar, blokcheyn ekotizimlari)ning huquqiy maqomi va ular uchun shaxsiy qonunni aniqlash masalalari bugungi kunda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Raqamli subyektlar markazlashmagan, transchegaraviy va texnik jihatdan ko'p nuqtalarga ulangan tizim bo'lgani sababli, XXHning klassik mezonlari — fuqarolik, korporativ ro'yxatdan o'tish joyi, faoliyat yuritish hududi — ular uchun to'laonli qo'llanilmaydi. Shuningdek, raqamli subyektlar huquqiy maqomini belgilashda

²⁰ Anurag Bana and Ammar Osmanourtashi. "Blockchain and Private International Law: Implications for Crypto, Payment Systems, Digital Wallets and Jurisdictional Concerns". Article. 2023. <https://www.ibanet.org/bli-may-2023-blockchain-private-international-law>.

milliy yondashuvlar farqlanib ketmoqda. AQSh, YI, Buyuk Britaniya va Osiyo mamlakatlari turlicha modellardan foydalanmoqda, bu esa transchegaraviy kolliziyalarni kuchaytiradi.

Tadqiqot doirasida asosiy takliflarni bayon qiladigan bo'lsak, birinchidan, raqamli subyektlar uchun maxsus "raqamli situs" (digital situs) tamoyilini joriy etish zarur. Bu tamoyil raqamli aktivlar va DAOlarning huquqiy bog'lanishini nazarda tutadi. Ikkinchidan, XXH subyektlari tizimiga "raqamli yuridik shaxs" tushunchasini kiritish bo'yicha xalqaro munozaralar boshlanishi lozim. Bu, ayniqsa, avtonom AI kompaniyalari va DAOlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, davlat va xalqaro tashkilotlarning immuniteti bo'yicha yagona xalqaro standart ishlab chiqish zarur. Bu turli yurisdiksiyalar o'rtasidagi kolliziyalarni kamaytiradi. To'rtinchidan, transchegaraviy raqamli platformalar faoliyatiga oid xalqaro konvensiya qabul qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Umuman olganda, XXH subyektlari tizimi XXI asrda tubdan o'zgarib bormoqda. Davlatlar va xalqaro tashkilotlar an'anaviy subyektligining saqlanib qolishiga qaramay, raqamli subyektlarning paydo bo'lishi huquqni tanlash, yurisdiksiya va javobgarlik masalalarida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xalqaro huquqiy tizimning barqarorligi uchun raqamli subyektlarga nisbatan yagona xalqaro me'yorlar ishlab chiqilishi, davlatlar o'rtasida o'zaro tan olish mexanizmlari kuchaytirilishi va XXHning an'anaviy tamoyillari raqamli muhitga moslashtirilishi zarur.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1.1. United Nations. “United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property”. 2004. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf.

1.2. European Union. “Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels I bis)”. 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012R1215>

1.3. European Union. “Regulation (EU) 2022/1925 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act)”. 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R1925>.

1.4. European Union. “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”. 2009. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>.

1.5. European Union. “Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act)”. 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>.

1.6. Unidroit principles on digital assets and private law. International institute for the unification of private law. 2023. <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/principles-on-digital-assets-and-private-law-linked-1.pdf>.

II. Ilmiy adabiyotlar va maqolalar

2.1. “Digital assets and electronic trade documents in private international law”. Article. 2025. The Law Commission. <https://lawcom.gov.uk/project/digital-assets-and-electronic-trade-documents-in-private-international-law>.

2.2. Malcolm Shaw. "States in International law". Britannica Editors. Article. 2025. <https://www.britannica.com/topic/international-law/States-in-international-law>.

2.3. A.Ergashev. "Digital Issues in Private International Law: a Comprehensive Analysis of Contemporary Challenges and Solutions". Article. American Journal of Education and Evaluation Studies, Vol.2, No.1 (Jan, 2025) <file:///C:/Users/HP/Downloads/189-200+Digital+Issues+in+Private+International+Law.pdf>.

2.4. **Anurag Bana and Ammar Osmanourtashi**. "Blockchain and Private International Law: Implications for Crypto, Payment Systems, Digital Wallets and Jurisdictional Concerns". Article. 2023. <https://www.ibanet.org/bli-may-2023-blockchain-private-international-law>.

2.5. David Fox va Sarah Green (tahrirchilar). "Cryptocurrencies in Public and Private Law". Oxford University Press. 2019 (2024 onlayn yangilanishi). <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/57725>.

III. Boshqa manbalar

3.1. United Nations. "Report on State Immunity in Private International Law". Report. 2024. <https://legal.un.org/ilc/reports/2024/>.

3.2. U.S. Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN). "FinCEN Announces \$100 Million Enforcement Action Against Unregistered Futures Commission Merchant BitMEX for Willful Violations of the Bank Secrecy Act". <https://www.fincen.gov/news/news-releases/fincen-announces-100-million-enforcement-action-againstunregistered-futures>.

3.3. Singapore High Court. “Cheong Jun Yoong v Three Arrows Capital Ltd and others SGHC 21”. Sud qarori. 2024.

https://www.elitigation.sg/gdviewer/SUPCT/gd/2024_SGHC_21.

3.4. Republic of Argentina v. NML Capital, Ltd., 573 U.S. 134 (2014). Supreme Court of the United States.

https://www.supremecourt.gov/opinions/13pdf/12-842_k5fl.pdf.

3.5. International Court of Justice. “Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations”. Advisory Opinion. 1949. <https://www.icj-cij.org/case/4>.

IV. Internet saytlari

4.1. Google Scholar. <https://scholar.google.com>.

4.2. ResearchGate. <https://www.researchgate.net>.